

MARTA JOU I RICART
ANNA MARIA CARMONA I CORNET

LLIBRES ANTICS DE CONTINGUT MÈDICO-FARMACEUTIC DE L'ANTIGA FARMÀCIA
DE L'HOSPITAL DE SANTA CATERINA DE GIRONA.

IV Congrés d'Història de la Medicina Catalana
Poblet, 7-9 de juny de 1985
Actes, Vol. II

L'objectiu principal d'aquesta comunicació és donar a conèixer els llibres antics de contingut mèdico-farmacèutic de l'Antiga Farmàcia de l'Hospital de Santa Caterina de Girona.

La coneixença d'aquests llibres, per ésser completa, ha d'anar acompanyada de la coneixença d'aquesta Farmàcia de tipus monacal, que fins avui dia ha conservat tot el seu patrimoni, gràcies a l'esmerada cura d'algunes persones que van saber veure la seva importància científico-artística.

L'Hospital de Santa Caterina va obrir les portes l'any 1667 però la farmàcia no va ésser instal·lada fins l'any 1710; i això ve corroborat per la seva pròpia decoració i també perquè en els fons bibliogràfics no s'hi ha trobat cap edició del "Concordia Apothecariorum Barchinonensis" ni tampoc la famosa farmacopea de Joan d'Alòs impresa l'any 1686.

La farmàcia està situada al costat de l'escalinata que condueix al primer pis de l'Hospital. La porta i la finestra que l'hi donen llum s'obren al pati central. Aquesta farmàcia és de forma rectangular i en els seus paraments est i oest s'acoblen armaris formats per un cos inferior amb portes, on hi ha els llibres, motiu de la tesina i un altre superior amb lleixes on hi ha el conjunt de pots de ceràmica amb el típic motiu de fulla de julivert.

En el mur oposat a la porta i finestra hi ha el cordialer, amb prestatges per col·locar els flascons amb les substàncies més precisades pel farmacèutic. A cada costat inferior del cordialer es troben uns suports per col·locar els morters de llautó i llurs mans de morter.

Entremitg dels dos morters hi ha una cornucòpia per sostenir les espàtules que s'utilitzarien en la preparació dels unguents i les pomades.

Aquesta farmàcia va tenir una gran importància a Girona i comarca, doncs va fornir de medicaments a diferents entitats com el Geriàtric, l'Hospital d'Infecciosos de Pedret, l'Hogar Infantil, el propi Hospital, el Psiquiàtric de Salt... i d'altres.

Joaquim Medrano va ésser el farmacèutic que se'n va fer càrrec durant 24 anys i va ésser el pioner de les anàlisis clíniques a la província de Girona. Això també va contribuir a la importància de la farmàcia i al mateix temps és l'explicació de la gran quantitat de llibres d'anàlisi que s'hi ha trobat.

El conjunt bibliogràfic que en total es de 111 llibres, incloent-hi també els que s'esmenten al final d'aquesta comunicació, s'ha classificat en 4 apartats, i s'han comentat els llibres que han semblat més interessants pel seu contingut, que en total han estat 12. Entre aquests llibres s'hi troben, no tan sols llibres mèdics, sinó també formularis farmacèutics i llibres d'experiments químics.

- 1er apartat dedicat als Manuscrits.
- 2on apartat dedicat als Catàlegs.
- 3er apartat dedicat als Llibres del s. XVIII i XIX.
- 4art apartat dedicat als Llibres del s. XX.

Entre els Manuscrits tema de comentari hi ha els diaris de dispensació i control de la apotecaria, tots ells són signats per Joaquim Medrano.

Del diari més antic al més modern (1885 i 1925) respectivament tan sols hi van 40 anys i per tant és lògic que la majoria de les cases fornidores siguin les mateixes. Aquestes cases es diferenciaven segons els seus productes; n'hi ha especialitzades en aparells i utilitatge de laboratori, en vidre, ceràmica, medicaments...

Alguns fornidors de medicaments s'especialitzaven en un medicament o tipus de principi actiu, com és el cas de :

- Pérez Llofriu... especialitzat en ... Aigua de Vilajuiga.
- L'Institut Llorente...especialitzat en ...Enzims, Sèrums i Vacunes.
- Ei National American Oil...especialitzat en Oli de Ricí, Glicerina, Oli de fetge de bacallà i Vaselines.

Després d'un estudi exhaustiu dels diaris manuscrits s'observa que l'any 1914 les despeses són quasi el doble del normal, degut a dues comandes extraordinàries fetes per motiu de la Guerra Europea, i que en dos dels diaris, la proporció d'hipnòtics i sedants respecte a d'altres tipus de medicaments està augmentada, i això es lògic, doncs les comandes són fetes pel centre psiquiàtric.

Vai a dir que una de les comandes d'aquest centre a la farmàcia es el "Suero Psicológico" que pel seu nom fa pensar que es tractaria d'un placebo.

S'han trobat fulls solts dintre els diaris, que no corresponen a aquests. Com el que es mostra amb el ròtul "Manicomio Provincial de Salt"..... Departamento de amb data del 1915 i signats per J. Alsina. El Dr. Alsina els utilitzava per a fer comandes a la farmàcia, però la seva vertadera funció era la d'apuntar la prescripció i dosi d'un medicament per un malalt determinat, indicant el nº del mateix i la sala on es trobava.

També cal destacar un formulari amb 417 fórmules magistrals, totes elles amb unitats de mesures com els escrúpols i les dracmes que corresponen al segle XVIII i principis del XIX, temps en el que hi classifiquem aquest formulari, doncs no s'hi ha trobat la data.

Aquesta diapositiva correspon al primer full, on s'hi detalla el personal facultatiu i dependents al seu càrrec.

Totes les fórmules són escrites per la mateixa mà. No segueixen cap ordre ni de forma farmacèutica ni de propietats
 guaridores, però van numerades.

En un treball més ampli, del que prové aquesta comunicació, s'ha conservat la numeració i s'ha fet una ordenació alfabètica de formes farmacèutiques i una altra ordenació segons les propietats guaridores. S'ha trobat que la forma farmacèutica més utilitzada era la de píndoles, seguida dels xarops, dels unguents i de les pomades. Una dada curiosa es que hi ha bastantes fórmules destinades a guarir el "Bali de Sant Vitor".

Algunes fórmules porten al darrera el nom d'un doctor, entre parèntesi, per indicar qui en va ésser l'autor o el primer preparador; entre els doctors relacionats, el que té més fórmules és el Dr. Porcalla, que era el metge agregat nº 1 de l'Hospital de Santa Caterina.

També hi ha altres doctors com Cortada, Esquerra, que va col·laborar amb el Dr. Porcalla en la preparació d'algunes fórmules, Masdevall, Fuller, Dupasquier, Lanin, Helmerich, Mojon, Valentí, Montañà, Fors, Ròs i Pearson.

Altres fórmules porten en el seu nom, doctors i personatges coneguts de tothom, com pot ésser l'Elixir visceral de Hoffman o el Làudan de Sydenham.

Seguidament es presenten algunes fórmules per a guarir el Bali de Sant Vitor:

Píndoles contra el Bali de Sant Vitor (401)

Prengui's Extracte de Beleño.....

(" D'herba queixalera o herba de la Mare de Deu).

Extracte de Belladona ...

Flors de zinc.....

Faci's píndoles s.a. en un nº de 50 i es prenen augmentant cada dia de 1 a 7.

(2,(401))

Medicació anti-corea o contra el Bali de Sant Vitor (408).

Liniment

Prengui's Càmbora 3j
 Oli de camamilla 3iij
 Esprit volàtil de banya de cèrvoí.. 3iij

Faci's s.a. un liniment.

Píndoles

Prengui's Castori 3
 Extracte d'opi gomos g.vj.
 " de Valeriana jij

Facil's s.a. píndoles en nº de 30.

Mixtura

Prengui's Aigua destil·lada de menta 3iij
 Tintura corroborant With 3iij
 Elixir propietat de Paracelso 3j
 Xarop d'escorces de taronges agres 3

Mescli's s.a. per ús immediat.

UTILITZACIÓ

Liniment: En friccions suaus al llarg de tota la columna vertebral, al matí i a la nit.

Píndoles: Pels adults una píndola cada matí i cada tarda; augmentant-les en la proporció d'una cada dia fins al nombre de vuit, distribuïdes cada tres hores. Pels nens es disminueix la dosi en proporció a l'edat, però sempre només una píndola cada vegada i a intervals de tres hores.

Mixtura: Pel matí en dejú i per la tarda, una xicra pels adults i tan sols mitja pels nens. Dues preses, doncs al dia, que podran augmentar-se a discreció.

A més cada vegada que es pren la píndola, seria molt convenient associar-hi una o dues cullerades d'infusió de fulles de taronger amarg.

Cal tenir present que el malalt de corea o ball de Sant Vitor, ha de vestir sempre interiorment de llana, doncs és molt convenient que la pell estigui contínuament banyada de suor.

Un altre manuscrit d'interès és el titulat "Apuntes de Análisi Químic" escrit pels propis estudiants de les explicacions donades pel Catedràtic José Casares Gil, de la Càtedra d'Anàlisi Químic de l'Universitat de Barcelona, el curs 1898-99.

En un principi es va dubtar de l'identitat del Dr. Casares, finalment es va deduir que era el Catedràtic José Casares Gil, al llegir la seva biografia i veure que els anys que va encarregar-se de la Càtedra d'Anàlisi Químic de l'Universitat de Barcelona, coincidien amb el curs a que pertanyen els apunts.

El contingut dels apunts s'ha comparat amb el llibre escrit pel propi Dr. Casares el 1916 i titulat "Tratado de Análisi Químic" i segueixen un ordre d'introducció de conceptes similar. Donant molta importància a l'investigació i classificació dels àcids, com es veu en la diapositiva.

En l'apartat dels Catàlegs s'han comentat tres llibres. Un és "La Especialidad Farmacéutica", que com indica el seu títol és un catàleg d'especialitats farmacèutiques i d'altres productes, ordenats alfabèticament pel laboratori o farmacèutic preparador; s'indiquen el nº de registre de sanitat de cada especialitat, el seu format i el preu de venda al públic i al marmacèutic.

Recull un total de 55 laboratoris i 422 especialitats; els laboratoris més coneguts són el laboratori del Dr. Andreu, els Lab. del "Norte de España", els Cusí, els Laboratoris Fher i el Laboratori del Dr. Mandri.

i els altres dos catàlegs són : "Pharmacie Centrale de France et Maison

de Droguerie Menier Reunis" de Charles Buchet i el "Catálogo General ilustrado de Modesto Casademunt" el primer correspon a una firma de París y el segon de Barcelona, les dues Empreses fornien de material i utilitatge a les botigues, la empresa francesa també feia de magatzem i preparació a l'engròs de medicaments

En els pròlegs dels dos catàlegs es troben dates històriques dels seus començaments comercials.

Concretament "La Pharmacie Centrale de France et Maison de Droguerie Menier Reunis" va ésser fundada l'any 1852 per Dorvault i durant molts anys els farmacèutics francesos havien demanat que s'establís un laboratori de confiança on es pogués trobar tot tipus d'específics i de drogues indígenes o exòtiques de primera qualitat.

En aquesta dispositiva s'hi observen diversos productes que contenen glúten, diferents tipus d'esperedrap guaridor i te xinès.

Seguidament es mostren tots els formats de pastilles que feia aquesta farmàcia i algunes de les pastilles, com les de carbó, les de cocaina, ipecuana, vichi mentolat... i d'altres.

El "Catálogo General de Modesto Casademunt" va fundar-se l'any 1870 pel Sr. Casademunt; diuen ésser els pioners de la porcel·lana decorada d'estil botànic que es troba avui dia en moltes farmàcies.

El catàleg està dividit en 7 parts i cadascuna d'elles s'encarrega de diferents útils, com els articles de vidre, porcel·lana, aparells de laboratori, aparells ortopèdics, màquines per elaborar begudes amb gas, caixes de cartró, ròtuls, etc.

En la secció dels aparells de laboratori hi ha diferents màquines per la fabricació de píndoles, com aquests píndolers i aquest aparell per arrodonir-les (es mostra en diapositives).

En la secció dels ròtuls n'hi ha de molts tipus i els dedicats a la zarzamparrilla són els que es mostren, pensats per a donar tota la volta a l'ampolla que conté l'essència.

Entre els llibres del s. XVIII i XIX els que han estat tema de comentari són tres, el primer d'aquest grup és el titulat "Manual para el modo de tratar las heridas hechas por mordeduras de animales rabiosos" de J. Antoni Capdevila. Escrit el 1787 i editat a Barcelona en el Carrer de la Pallà per l'Impressor Reial, Francisco Suria i Bugarda. Més que un llibre és un fulletó informatiu, doncs només té 22 planes.

Està dirigit principalment als estudiants del Col·legi de Cirurgia de Barcelona.

El Llicenciat Domingo Vidal, professor i bibliotecari del Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona, per encàrrec del Sr. Don Lorenzo Roland, Cirurgià cap dels exèrcits de sa Magestat i director del mateix Col·legi, va elogiar el Manual i va veure útil que se'n repartissin exemplars per tot el Principat de Catalunya.

En Josep Antoni Capdevila aconseguí fer un tractat mèdic que pugui entendre tot tipus de gent, donant a conèixer la perillosa malaltia de la hidrofòbia i el seu llarg i laboriós tractament.

El tractament el divideix en tres fases de guariment, donant les fórmules a utilitzar en cada una d'elles. Les fórmules són en llatí abreviat.

El primer guariment consisteix en el tractament local de les ferides, per el que fa servir "sajaduras", locions, cauteris actual i potencial i unguents propis per mantenir-les en supuració al menys una quarantena.

Capdevila no gaire convençut de que aquest tractament sigui sempre suficient, hi afegeix l'ús dels alexifàrmacs, antiespasmòdics i diaforètics com les sals alcalines volàtils, l'opi, l'almesc, i d'altres. També són molt importants les fregues mercurials i la ingestió d'algunes sals del mateix metall.

En el resum que hi ha en el mateix tractat, per al primer guariment fa servir la sal marina i la triaca en vi tèbi, a fi de netejar bé la ferida.

Per al segon guariment s'utilitza un vesicatori:

Rx. Mass. emplastrí vesicat. officinal. r.r. parati q.s.
 extende sup. lint. ad. form. dat. (1,11)

Per al tercer guariment, a fi de separar la crosta, si el voltant de la ferida es veié inflammat, es fa amb un digestiu:

Rx. Ung. med. conf. de styrac. merc. tartiat. ol. violat. q.s.m.
 pro digestivo. (1,12)

S'augmentarà la quantitat d'estirax segons sigui la inflamació.

Si el voltant de la ferida no fos gaire inflammat, s'indica la utilització d'ungüent de Basilic, que estimulara la supuració.

A fi d'eliminar el virus de l'interior del cos, s'administren vomitius i lavatives. En les lavatives s'hi afegeixen 1 ó 2 unces d'oximeí simple, de vinagre pur o d'algun purgant.

Si la mossegada de l'animal rabiós ha estat feta prop dels òrgans salivals seria bo administrar una píndola de Calomelans que desinfectarà les glàndules del possible verí.

El Manual finalitza amb un certificat de D. Felix de Prats i Santos, donant permís a l'autor per imprimir-lo i distribuir-lo per tot el Principat de Catalunya.

Un altre dels llibres d'aquest apartat es el "Codex Formularum" de l'any 1771 en el que en la contraportada hi ha l'escut del Reial Col·legi de Cirurgia de Barcelona, escrit en llatí, i que recull 262 fórmules magistrals; la forma farmacèutica de més utilització son els ungüents per ús extern i els gargarismes per ús intern.

Està dividit en dues parts, remeis interns i remeis externs, entre els que hi ha un apartat de remeis contra les malalties venèries.

L'apartat de malalties venèries, concretament la gonorrea i la sífilis, recull en total 32 medicaments. Contra la gonorrea hi ha tisanes, emulsions i píndoles mercurials. Contra la sífilis hi ha xarops, ungüents, tisanes, gargarismes, detergents i candeles.

El llibre de Reinvoídi Spielman, és el tercer d'aquest grup, titulat "Institutiones Chemicas...Praelectionibus Academicis Adcommodatae", data del 1766, escrit en llatí antic. Es un recull d'experiments de Química.

Spielman és un antic químic, que fuig de tot misteri i busca la claredat en tots els seus experiments.

Així ho diu en aquesta cita:

"En aquest llibre he volgut, abans de tot, parlar-vos de la Química. Perquè de la química no pot prescindir-ne ni el metge ni cap home amant de la Natura, que vol obtenir i perfeccionar la seva felicitat.

En aquesta obra uso el mètode sintètic, perquè és el més apte per ensenyar els rudiments de les Arts als principiants com sap tothom. Vosaltres useu d'aquests principis talment com si fossin inventors de noves veritats procedint analíticament.

Creieu-me no hi ha res que impedeixi el progrés del nostre Art, com intentar enmascarar amb fal·làcies les seves llacunes. Us exhorto a que, quan l'art falla, us esforceu a omplonar els buits, consultant la Natura i descobrint-ne aquelles coses que ella ens manifesta. No deduiu massa precipitadament els conolaris dels experiments; no asumiu allò que ens sembla cert, sinó les coses que veiem amb claretat.

Aplanem el camí regí que a través de les coses creades condueix al coneixement del Creador. Posem de manifest tot allò que el tresor de la Natura posa al nostre ús. Fent això, ella mateixa ens recompensarà ubèrrimament i ens possibilitarà que poguem obtenir una utilitat i una vida tranquil·la per nosaltres i pels altres ciutadans".

(4,(9-105)f.)



També diu que els experiments no s'han de creure, sinó que s'han de provar, doncs el mateix experiment pot donar resultats diversos si el fan dues persones diferents i l'explicació d'ell és que no hi ha dues substàncies iguals.

Per demostrar-ho escriu un exemple sobre la sang.

"...els cossos són sempre diferents i no és possible trobar substàncies perfectament iguals o semblants.

La sang de Casius és diferent a la de Titus, de tal manera que si la sang de Titus corregeries pels vasos de Casius, aquest es posaria greument malalt, i en canvi tots dos estan sans amb la seva pròpia sang".

(4,(1-10)f.)

El llibre es divideix en quatre parts, Part I o "Prolegomena" Part II o "Ratiocinium Chemicum", Part III o "Instrumenta" i finalment Part IV on es recullen una sèrie d'experiments.

Cal destacar que en la primera part s'ha trobat una llista de símbols quasi jeroglífics que alguns pertanyen a elements químics i d'altres a processos o preparacions.

Or	Argent	Argent viu (Mercuri)	Coure	Ferro	Estany
Sulfur		Acid Acetic	Alumina		Nitrogen
Aigua		Sal Amònica	Foc	Aire	Terra
Destil·lació		"Spiritus"	Sublimació		Hora
Precipitació		Volatil	Sorra		Orina

(4,6-7).

El llibre de Spielman presenta també una tabula d'afinitats entre els compostos i cada compost o element té un símbol. Això podria ésser el començament de la simbologia química.

I finalment el llibre més antic que s'ha trobat, que data del 1701, escrit en llatí medieval, per Hadriany Mynsich, titulat: "Thesauri et Armamentari ... Medico-Chimici Appendix". Aquest llibre no s'ha trobat en cap de les bibliografies consultades, que recullen l'existència i coneixement de totes les obres, quedant així registrades. Així doncs podria considerar-se com un llibre totalment desconegut.

Dit Apèndix, comença amb una carta firmada pel príncep de Saxònia i Westfàlia on diu:

"En lloança de l'obra i del autor"

"Em pregunto, tan mateix que esperes per a mostrar les grans medicacions i ensenyar les diferents sagrades interioritats? Confeso ingenuament que totes les teves medicines respiren en mi els teus dots d'intel·ligència.

Doncs has procurat emetre importants manifestacions d'ingeni amb gran esforç per part teva, divina ocupació en aquest temps.

En aquest llibre dones a conèixer la forma d'atacar les malalties mortals.

Sovint en efecte intentes burlar les rígides parques: d'ací que la Cloto i la Lachesis recordaran el teu amor". (3;(1)f.)

L'última frase de la carta és totalment irònica, tractant-se de que la Cloto i la Lachesis representen la mort.

El llibre és ple d'aquests personatges mitològics.

Seguidament de la carta del Príncep de Saxònia i Westfàlia hi ha l'encomi-màtica, sèrie d'escrits dedicats a lloança dels seus triomfs sobre les malalties, amb els nous fàrmacs descrits, o tan sols la felicitació, per la important aportació de nous conceptes en el món mèdic.

El llibre està dividit en 36 seccions i cadascuna d'elles recull diferents

remeis. La forma farmacèutica més utilitzada són els enemes, n'hi ha 66 de diferents i la menys utilitzada són els elixirs.

Quasi tots els principis actius són d'origen vegetal. Hi ha molts medicaments per a guarir diferents malalties, sobretot mentals, com són la melancolia, tristesa, manies, frenesí... i d'altres.

Seria molt interessant transcriure la màxima part de fórmules magistrals que hi ha en aquest apèndix, però tractant-se de que tan sols es fa una comunicació per donar a conèixer els llibres de l'Antiga Farmàcia, deixarem aquest propòsit per un treball més ampli. De totes maneres es transcriu una de les fórmules de la secció II d'aquest apèndix on s'observa la importància de la mitologia en la medicina antiga.

MAGISTERIUM (Magisteri de Júpiter)

Cendra d'estany pur, preparada al foc fort i destil·lada amb vinagre fort, s'extrau la sal, segons l'art.

Després s'ofega amb fum d'esprit de vidriol rectificat i s'instil·la aquest últim sobre l'extracció anterior, degudament filtrada.

Així tot seguit es tornarà blanc com la llet i precipitarà unes polvres blanques al fons del vas.

Edulcorar el destil·lat tantes vegades com calgui per tal de treure-li tot el mal gust.

Finalment assecar les polvres i guardar-les pel seu ús.

Virtuts, Usos i Dosi: Produeix efectes admirables en l'aberració uterina i d'altres símptomes histèrics. Aconseguit l'úter (introduït el medicament dins l'úter) des d'ell condensa els vapors sobre les parts superiors i hi roman impedit l'aparició dels gravíssims símptomes acostumats.

Dosi: g.iiij + vj en vehicles apropiats (3,25)

A finals del s. XIX i durant tot el s.XX és quan hi ha més quantitat de llibres d'anàlisis clíniques, molts d'ells francesos com:

"Precis d'Analyse Biologique, Pathologique et Clinique" de E. Barral

"Precis de Microbiologie Clinique" de Fernand Bezancon.

Des d'un punt de vista mèdic i tractant-se del Congrés d'Història de la Medicina Catalana, pot ésser interessant conèixer tots els llibres mèdics que s'han trobat en aquesta Antiga Farmàcia Catalana. Així doncs s'ha fet una classificació i agrupació dels llibres, segons les diferents temàtiques mèdiques.

Temàtiques

Anàlisis Clíniques: AGASSE-LAFONT, E. "Les applications pratiques du Laboratoire a la clinique" 4^a edition. Vigot Frères. Paris 1929.

Bacteriologia: DELATER, G et GRANDCLAUDE, Ch. "Nouveau Précis de Bactériologie" Gauthier-Villars et Cie. Paris 1928.

Diccionari de Matèria Mèdica: HERNANDEZ DE GREGORIO, Manuel. "Diccionario elemental de Farmacia, Botánica y Materia Médica" 2^a Edición. 3 vol. Imprenta Real. Madrid 1803.

Farmacoteràpia: PENZOLD, Francisco. "Manual de Farmacoteràpia Clínica". (traducido de la 5^a edición alemana) Salvat y Cia. Barcelona 1900.

Hidrofòbia: CÀPDEVILA, Josep Antonio, "Manual para el modo de tratar las heridas hechas por mordeduras de animales rabiosos". Francisco Suria i Bugarda, Impresor Real. Barcelona 1787.// "Elementos de terapia y Diagnostico Biológico" Instituto Llorente. Microbiológico de Sueroterapia y Antirrábico. Madrid 1928 // MEGIAS, Doctores Directores. "Instituto Llorente. Microbiológico de Sueroterapia y Antirrábico" Madrid 1927.

Higiene: ARDIETA, H. "Química Biológica aplicada a la Higiene y a la Patología Humana". 2 vol. Manuel Soler. Barcelona 1898.

Medicina: MYNSICH, Hadriani A. "Thesauri et Armamentarii...Medico-Chimici Appendix". Sumptibus Societatis. Genevae (1701).// HERNANDEZ DE GREGORIO, Manuel. "Diccionario Elemental de Farmacia, Botánica y Materia Médica" 2ª edición. 3 vol. Imprenta Real. Madrid 1803 // JAMMES; Ludovic. "Novísimo Manual del Estudiante de Farmacia... Memorandum de Materia Médica y farmacéutica para la Licenciatura y el Doctorado en Medicina y Farmacia" 2ª edición, 1896.// JUANICH, Francisco "Tratado Elemental de Materia Médica Externa". Joaquim Verdaguer, Barcelona 1836.// "Manual de Materia Médica... ó sucinta descripción de los medicamentos". 2 vol. 2ª edición (traducida del Francés). D.R.M. Indar. Barcelona 1835.// ORFILA "Tratado Completo de Toxicología". 4ª edición Sánchez. Madrid 1845.// PEREZ M. Minguez, Mariano. "Formulario Enciclopédico de Medicina, Farmacia y Veterinaria... Formulario de los medicamentos modernos dados a conocer". Jaime Seix. Barcelona 1894.// ESKÜCHEN, Karl. "La Punción Lumbar..." Calpe Madrid 1921.

Medicina legal: FERRER GARCÉS, Ramón. "Tratado de Medicina Legal ó Exposición de las Cuestiones Jurídico-Médicas que se suscitan en los tribunales de Justicia." 2ª Edición. Tomás Gorchs. Barcelona 1867.// DOURIS, Roger. "Guide pratique por l'Analyse du Sang... aux points de vue: Biologique, Chimique, Toxicologique et Médico-Légal". Vigot Frères. Paris 1925.

Microbiología clínica: BEZANCON, Fernand "Elementos de Microbiología Clínica". Alberto Valdes (traducida de la 2ª edición francesa) Saturnino Calleja Fernández. Madrid (1911).// BEZANCON, Fernand. "Précis de Microbiología Clinique" 3ª edición. Masson et Cie. París 1920.// CALMETTE, A. et NEGRE, L. et BOQUET. "Manuel Technique de Microbiologie et Sérologie" 2ª Edición. Masson et Cie. París 1926.// "Elementos de Terapia y Diagnostico Biológico. Sueroterapia, Vacunoterapia, Inmunodiagnóstico, Opoterapia. "Instituto Llorente, Madrid 1928.// Instituto Llorente. Microbiológico de Sueroterapia y antirrábico .Madrid 1927.

Microscòpia: REICHERT. "Microscopes et Appareils Auxiliaires" Viennae.// ZEISS, Carl. "Microscopes et Appareils Auxiliaires" 32 eme edición. Jena. 1902.// ZEISS, Carl "Appareils por la Microphotographie" 5ª Edición B. Vopelius. Jena 1903.// ZEISS, Carl. "Microscopes et Appareils Auxiliaires" 33^{eme} edición, Jena 1906.

Orina: BARRAL, E. "Précis d'Analyse Biologique Pathologique et Clinique, Urine...". Paris 1909.// GALLO, Carmine. "Prontuario de Análisis de Orina y Semiología Urinaria para el médico práctico". Wassermann, S.A. Barcelona 1936.// YVON, P "Manual Clínico de Análisis de Orinas". Madrid 1905.

Parasitología: NEVEU-LEMAIRE, Mauricio. "Animales Parásitos del Hombre". Manuel Soler. Barcelona 1902.

Patología Humana: ARDIETA, H. "Química Biológica aplicada a la Higiene y a la Patología Humana" 2 vol. Manuel Soler. Barcelona 1898.// ROUSSY, Gustave. BERTRAND, Ivan. "Travaux Practiques d'Anatomie Pathologique". 3ª Edición. Masson et Cie. Paris 1924.

Serologia: CALMETTE, A et NEGRE, L. et BOQUET. "Manuel Technique de Microbiologie" 2ª edició. Masson et Cie. Paris 1926.// DOURIS, Roger. "Guide Pratique por l'Analyse du Sang". Vigot Frères. Paris 1925.// Manuales Ibyes. "Reacciones Serológicas. Aglutinación" 1ª edición 2 vol. Gráficas reunidas. Madrid.// RODILLON; Georges. "La Réaction de Wassermann" 2ª edición. Paris. 1925.

Sueroteràpia: Instituto Llorente. "Sueroteràpia, Vacunoterapia. Inmunodiagnóstico. Opoterapia". Madrid 1928.// Instituto Llorente. Madrid 1927.// RODILLON, Georges. "La Réaction de Wassermann". Paris 1926.

Toxicologia: ORFILA. "Tratado Completo de Toxicología" 4ª edición Sánchez. Madrid 1845.// DOURIS; Roger. "Guide Pratique por l'Analyse de sang... aux points de vue: Biologique, Chimique, Toxicologique et Médico-Legal". Vigot Frères. Paris 1925.

NOTES BIBLIOGRÀFIQUES

- 1.- CAPDEVILA, Josep Antonio (Manual para el modo de tratar las heridas hechas por mordeduras de animales rabiosos) Francisco Suria i Bugarda, Barcelona, (MDCCLXXXVII).
- 2.- (Formulario para la Botica de la Beneficiencia Provincial de Gerona) Imprenta Tomás Carreras, Gerona (1900).
- 3.- MYNSICHT, Hadriani A. (Thesauri et Armamentarii Medico-Chimici Appendix. Philosophico-poetico, videlicet... Testamentum Hadrianeum quo suem Avreo Philosophorum Lapide ententiam, adeoque ultimes voluntatis sua dispositionem, Sapientia et doctrinae filiis revelat author). Genevae (1701).
- 4.- REINVOLDI SPIELMAN, Jac (Institutiones Chemiae... Praelectionibus Academicis Adcommodatae). Apud. Johannem Godofredum Sauerum. Argentorati (MDCCLXVI)

Observacions: Cada cita va acompanyada d'una nota bibliogràfica, on hi ha dos números, el primer correspon al llibre del que s'ha fet la cita i el segon correspon al lloc del llibre on s'ha trobat el que s'ha citat. Aquest segon número té varies modalitats:

- Si són fulls sense numerar, el número que li correspondria anirà dins un parèntesi i seguit de la lletra f.
- Si la cita ocupa diversos fulls seguits, s'indiquen els números dels fulls extrems, separats per un guió.
- En cas de no haver numeració en el full però si en les fórmules, s'indica el número de la mateixa dins un parèntesi, sense seguir- ni la lletra f.